

INGRID VAN ALPHEN

Sprekend een vrouw? Gender in de taalwetenschap

Het concept 'gender' is allang niet meer voorbehouden aan het vakgebied van genderstudies. Van sociale geografie tot geneeskunde wordt het begrip tegenwoordig ingezet bij onderzoek. Aan de Universiteit van Amsterdam werd de collegereeks 'Gender in de wetenschap' georganiseerd. Hierin gaven onderzoeksters en docenten uit uiteenlopende academische disciplines een inleiding tot het gebruik van gender in hun vakgebied. LOVER nodigde deze sprekers uit om hun college te bewerken tot een artikel. Ingrid van Alphen bijt de spits af met een artikel over gender in de taalwetenschap.

Binnen het onderzoek op het gebied van 'taal en gender' zijn twee hoofdonderwerpen te onderscheiden. Allereerst: de vraag hoe gender in de taal zelf naar voren komt, bijvoorbeeld in seksistisch taalgebruik. Het tweede domein betreft verschillen tussen vrouwen en mannen in hun taalgebruik. In beide onderzoeksdomeinen gaat het om stereotiepe opvattingen rond het gedrag en het taalgedrag van vrouwen. En die zijn legio, zo zal ik in dit korte overzichtsartikel laten zien.

JUFFROUW

In den beginne (1970) deden feministisch linguïsten onderzoek naar seksismen en androcentrismen in taal en taalgebruik. Woordenboeken werden van seksistische en androcentristische voorbeeldzinnen ontdaan, zelfs de Dikke Van Dale werd gekuist. In sommige landen werden officiële richtlijnen ter vermijding van androcentristisch taalgebruik uitgegeven.

In Nederland en in bijna alle niet-Engelstalige Europese landen is in die jaren bijna geruisloos de aanspreekvorm 'juffrouw' (voor ongetrouwde vrouwen) verdwenen. Hiermee werd de ongelijke situatie opgeheven dat van een vrouw wél meteen onthuld werd of zij nog 'huwbaar/verkrijgbaar' was, en van een man niet. De overheden van Engelstalige landen daarentegen kozen voor een andere strategie. Zij introduceerden het moeilijk uit te spreken 'Ms' ter vervanging van 'Mrs' en 'Miss', maar dat pakte helaas anders uit dan bedoeld. In het dagelijkse gebruik is 'Ms' namelijk naast 'Mrs' en 'Miss' komen te staan, in de betekenis van 'moderne feministische en/of lesbische vrouw'. Door deze extra aanspreekvorm wordt dus nog meer informatie over vrouwen onthuld dan voorheen.

DIRECTEUR V/M

Vervolgens dienden in het kader van de wet Gelijke behandeling Vrouwen en Mannen (1981) de beroepsbenamingen te worden aangepast. Ook hier waren weer verschillende strategieën mogelijk. De Engelstalige landen bijvoorbeeld kozen voor het gebruik van zogenaamd sekseneutrale, 'gemeenkunnige' namen als 'chairperson' (dat nu in de praktijk echter specifiek voor vrouwelijke voorzitters is gaan gelden). Duitsland en Frankrijk volgden een differentiëringaanpak: het zichtbaar maken van vrouwen in taal en dus het gebruiken van zo veel mogelijk vrouwelijke beroepsnamen naast mannelijke.

Nederland heeft eigenlijk geen beleid; zowel neutralisering ('directeur v/m') als differentiering ('directeur en directrice') zijn gangbaar. Een poging in 1983 om tot een regeringsuitspraak te komen werd door de Tweede Kamer getorpedeerd omdat men vond dat niet het Parlement, maar God (GPV, CDA) of de Mens (PvdA) de creator (-trice?) van taal is. Toch vreemd dat deze redenering bij veranderende, van bovenaf opgelegde noties als Allochtoon (v/h gastarbeider, medelander) of Senior (v/h oude van dagen, bejaarde) niet gehanteerd wordt.

Inmiddels, in de 21ste eeuw aangekomen, zou men denken dat onderzoek naar seksismen of androcentrismen in woordenboeken niet meer nodig is. Maar helaas: de virtuele computerwereld trekt zich niets aan van verworven conventies in de papiergeschreven wereld. Microsoft Word bijvoorbeeld biedt voor elke taal een synoniemenlijst (Thesaurus). De spellingscorrector hierbinnen is wél op te voeden (voeg zelf in: 'directrice'), maar de synoniemenlijst zelf níet. En laat deze nu een volstrekt achterhaald en ronduit seksistisch wereldbeeld oproepen. Ga in een Worddocument maar eens met de cursor op het woord 'juffrouw' staan, ga naar Extra, klik op Taal, klik op Synoniemenlijst, en kijk: 'ongetrouwde vrouw' (Word 2002!) Onder de rechtermuisknop zitten er zelfs nog meer. Zo geeft 'vrouwelijk' onder 'synoniemen' alleen de antoniemen 'mannelijk, manlijk'. Klikken we echter op 'mannelijk' dan krijgen we een ferme reeks synoniemen: 'manlijk, flink, stoer, viriel, breedgeschouderd, potig, stevig'.

STOTTERENDE JONGENS

En dan de verschillen in het taalgebruik van vrouwen en mannen. Vanaf ongeveer 1900, samenvallend met het begin van de eerste feministische golf, werd er al onderzoek gedaan naar het 'taalvermogen' van meisjes en jongens. Het gaat daarbij om schoolse vaardigheden als beter kunnen lezen of schrijven, maar ook om articulatie, het gebruik van complexe zinnen of de verwerving van de woordenschat. Veel testen lieten op deze gebieden een lichte voorsprong voor meisjes zien, terwijl jongens meer taalstoornissen als stotteren en dyslexie hebben.

Deze onderzoeksgegevens leidden tot de algemeen verbreide opvatting dat 'meisjes beter zijn in taal'. De verklaringen hiervoor zijn steeds tijdsgebonden: van een biologische aan het begin van de vorige eeuw ('aangeboren'), via een behavioristische die het meisjesspeelgoed (pratende poppen, binnenspelen) als taalstimulerend zag, tot de opvatting dat meisjes gesocialiseerd worden voor een domein dat toch niet echt van belang zou zijn. Ook kregen wetenschap'sters' de schuld: omdat er relatief veel vrouwen onderzoek doen naar kindertaalverwerving, werden zij beticht van het overdrijven van de resultaten ten faveure van meisjes. Momenteel (2005) komen weer biologische of neurologische verklaringen op.

POLDERNEDERLANDS

Een volgend linguïstisch onderwerp betreft mogelijke 'uitspraakverschillen', met als bekendste stereotiepe notie dat 'vrouwen netter praten dan mannen'. En met 'netter' bedoelt men dan het gebruik van de standaardvorm van een taal of de prestigetaal in een meertalige gemeenschap. In dit domein zijn vooral de wisselende verklaringen erg interessant.

Zo zeiden sommigen dat vrouwen hun status wel moesten ontlenen aan de standaardtaal omdat zij zelf geen betaald werk en dus (?) geen eigen status hebben. Ook werd gewezen op de rol van 'de vrouw' als opvoedster en meer in het algemeen als de hoedster van de samenleving en dus ook van de taal. Anderen wezen op een sekseverschil in sociale netwerken, weer anderen (ook recent) zoeken de verklaring in de hersenen. Dat helemaal niet universeel bewezen is dat vrouwen 'netter' spreken dan mannen (of omgekeerd), wordt doorgaans genegeerd. De aandacht blijft gericht op het 'beschaafde' spreken van vrouwen. Een goed voorbeeld daarvan is de recente 'vinding' van taalkundige Jan Stroop dat hoogopgeleide jonge vrouwen Poldernederlands zouden zijn gaan spreken: het "bewust loslaten van een beschaafde uitspraaknorm: blaaij bai mai". Stroop stelt op zijn website anno 2005 seksistisch-paternalistisch: "hoewel het spreken van Poldernederlands niet iets is waarvoor je naar de dokter moet, zelfs niet naar de psychiater, heeft de opkomst ervan toch alles met die emancipatie te maken"¹ Met 'die emancipatie' verwijst Stroop onder meer naar een toegenomen rook- en drinkgedrag van vrouwen.

¹ www.hum.uva.nl/poldernederlands.

VRAGEN OP HOGE TOON

Het laatste domein onder ‘gender en taalgebruik’ is de verbale interactie, de ‘gespreksvoering’. Het betreft mogelijke variatie in het uiten van interrupties, minimale responsen (‘hm’, ‘ja’), bevelen, indirecte zinnen, vragen, ‘tag questions’ (‘is toch leuk, ‘hè?’’), stiltes of het innemen van spreekruimte. Al ruim een eeuw is er onderzoek gedaan naar vermeende seksespecifieke spreekstijlen. Regelmatig sneuvelde daarbij wel een of andere mythe: het is bijvoorbeeld niet zo dat mannen altijd interrumpen, vrouwen altijd de minste spreekruimte hebben of meisjes indirect zijn.

Opvallend is echter dat het stellen van vragen, het gebruik van een vraagvorm of een hoge vraagtoon tot op de dag van vandaag als kenmerken van ‘vrouwelijk’ taalgebruik worden gezien. In de jaren zeventig stelde men dat vragend taalgebruik voortkwam uit de psychologische onzekerheid en marginalisatie van vrouwen (de deficiet theorie). Daarna werd het stellen van vragen in een gesprek opgevat als resultante van de mannelijke onderdrukking: vrouwen moesten nu ook al het huishouden van het gesprek doen (de dominantietheorie). Uiteindelijk werd vragend taalgebruik als coöperatief bestempeld (de differentietheorie), en intussen blijkt dat mannen soms meer ‘tag questions’ gebruiken dan vrouwen. Niemand stelde zich echter de vraag of mannen dan ook onzekerder, huishoudelijker of coöperatiever zijn.

Dan wordt tot mijn verbazing in 2002 de discussie rond Vrouwen en Vragen wederom geopend, maar nu met een biologische verklaring. In een onderzoek naar toonhoogte en vrouwen² wordt de zogenaamde Frequency Code van stal gehaald. Deze theorie stelt dat de producent (vogel, dier, ‘mens’) van een hoge of stijgende toon geassocieerd wordt met noties als ‘klein’, ‘onderdanig’ en ‘afhankelijk’, terwijl een lage of dalende toon ‘groot’, ‘dominant’ en ‘autonoom’ zou uitdrukken. Door deze biologische theorie – die daadwerkelijk wordt doorgetrokken naar vrouwelijke mensen – ontstaat niet alleen het stereotiepe beeld dat alle vrouwen op de hele wereld zich door het gebruik van een hoge vraagtoon afhankelijk opstellen ten opzichte van de hoorder, maar ook dat alle vragen maar één functie hebben: informatie ontlokken aan de ander (wat de vrager tot de afhankelijke partij zou maken).

Geïnspireerd/geïrriteerd door dit standpunt onderzocht ik het daadwerkelijke gebruik van vragen, vraagachtigen en ‘tag questions’ in gesprekken van 15-jarige Nederlandse meisjes en jongens³. Kwantitatieve verschillen vond ik niet, maar kwalitatieve wel, namelijk dat de meisjes vaker dan de jongens vragen met antwoordsuggesties stellen: “Is dat ‘geen’ leuk plan?” (met als verwacht antwoord “‘ja!’”). Mijn conclusie is dan ook dat vragen en vraagachtigen zeer krachtige interactionele middelen zijn. Immers, door een vraag te stellen wordt bijvoorbeeld een nieuw onderwerp aangesneden en tegelijkertijd de spreekbeurt verkregen: “Weet je met wie ik naar het strand was?” “Nee?” “Met Debora”. We zien dus ook dat vaak de hoorder afhankelijk is van de vraagster, en niet andersom zoals de theorie stelt. Bovendien blijken de meisjes een zeer hoge toon juist gebruiken om de anderen op hun plaats te zetten – “waarom moet dat dan?” – of om gewenste reacties te ontlokken.

Met andere woorden: bij nadere bestudering blijken ook generalisaties over vrouwelijk vragend taalgebruik niet houdbaar te zijn. De eindconclusie na een eeuw onderzoek naar ‘taal en gender’ is dus dat er op linguïstisch gebied nauwelijks of geen empirische evidentie is voor de uitspraak: ‘sprekend een vrouw’.

² Haan, J. (2002), *Speaking of questions. An exploration of Dutch question intonation*. Utrecht: LOT

³ Alphen, I. C. van, ‘How to do things with questions’: interactional power and stance taking.’ In: I. Comorovski & M. Krifka, ‘Proceedings of the Workshop Syntax, Semantics and Pragmatics of Questions, 16th European Summer School on Logic, Language, and Information (ESSLLI)’ (Nancy, 2004), p. 58-66.

:

VERDER LEZEN

Alphen, I.C. van, 'Variatie in verbale interactie (v/m). Een sociolinguïstisch onderzoek naar de vorm en de functie van het taalgebruik van adolescente meisjes en jongens'. Dissertatie Universiteit van Amsterdam: Academische Pers BV, 1999; i.c.vanalphen@uva.nl

Alphen, I.C. van & A. Corda (2006) 'Treatment of woman' and 'men' in the Dutch *Word Thesaurus*' in: Thüne, Eva-Maria & Simona Leonardi (eds). *Gender, Language and New Literacy: a Multilingual Analysis*. London: Continuum, pp 81-121

M. Hellinger & H. Bussmann (eds), 'Gender Across Languages, The linguistic representation of women and men' (Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2001).